

Ana Dalila Gómez (Bogota, Kolumbia)

RROMANI KRIS W KOLUMBII

Romani Kris to zbiór zasad i praktyk według których Romowie porządkują rzeczywistość oraz przeciwdziałają temu, co zagraża trwałości ich kultury. Jest to system prawny a zarazem instytucja, chroniąca społeczność romską przed zagrożeniami z zewnątrz oraz regulująca życie wewnątrz *kumpanii*¹. *Kris* stanowi zatem kodeks, będąc jednocześnie jego wykonawcą.

Romani Kris ma swoje znaczenie symboliczne, kiedy rozdziela i reguluje kontakty ze światem *gadziów* (nie-Romów), z którym Romowie stykają się każdego dnia. Jeżeli wymagana jest interwencja zwykłego (tj. nieromskiego) wymiaru sprawiedliwości, zwołuje się *Romani Kris* jako instytucję mediującą pomiędzy społecznością romską i sądem. W tych właśnie kwestiach *Romani Kris* musi ewoluować, by móc działać zarówno w zgodzie z tradycyjnymi prawami i być równocześnie partnerem w relacjach z administracją publiczną i państwem.

Kris wyrasta z tradycji, zwyczajów, tożsamości i wiedzy starszyny, których obowiązkiem jest jej utrwalanie i przekazywanie. Jest to prawo zwyczajowe przekazywane ustnie. Nigdy nie było spisywane. Nie jest ono zatwierdzone przez żaden organ prawny w Kolumbii, choć ostatnio czynimy starania o uznanie go przez prawodawstwo kraju, w którym żyjemy.

Romani Kris określa tożsamość romską, utwierdza świadomość bycia Romem, jest tworzycwem silnej więzi i spójności w grupie, co ma szczególne znaczenie w przypadku Romów, którzy nie posiadają swojego własnego terytorium.

Romani Kris jako własny system prawny, można opisać w następujący sposób:

- jest instrumentem o wielowiekowej tradycji, który stoi na straży wspólnoty interesów, praw, tradycji i odmienności naszego narodu;
- jest demokratyczny, bo równo traktuje wszystkich, nie dyskryminując żadnego Roma, bez względu na zamożność czy pozycję społeczną;

---

1. *Kumpania* – tak nazywają Kelderasze grupę rodzin, niekoniecznie spokrewnionych, wspólnie działających przez jakiś czas na określonym terenie, który stanowi obszar ich gospodarczej eksploatacji.

- symbolizuje egalitarną formę organizacji: nie istnieją u nas klasy ani warstwy społeczne, wszyscy jesteśmy Romami;
- tradycyjnie służy wymierzaniu sprawiedliwości wewnątrz grupy, bywa jednak, iż odnosi się do systemu prawnego nie-Romów i konfliktów, jakie mogą zaistnieć między nimi;
- to także najwyższy organ władzy, w którym decyduje wspólnota.

W przypadku zwykłego wymiaru sprawiedliwości istnieją elementy różnicujące w odniesieniu do tego, do kogo się odnosi, jaki jest zakres sądownictwa, kto w jego ramach decyduje, kto sędzi, kto egzekwuje (karę), gdzie kara ta jest odbywana. W przypadku Romów to sankcja moralna jest czynnikiem, który generuje i legitymizuje romską sprawiedliwość.

Z *Romani Kris* wiąże się instytucja *Krisnitoria* – tych, którzy wydają wyroki. Ogół osób biorących udział w rozprawie to *Śere Romanqe*. Sędziowie – *Śere Romanqe* i *Krisitora* – to powszechnie uznawane autorytety, osoby starsze, cieszące się szacunkiem i prestiżem wśród *kumpanii*. Decydują oni w kwestiach, które mają znaczenie dla funkcjonowania grupy i rozwiązują konflikty.

Ana Dalila Gómez, Romka z Kelderaszów, Bogota, Kolumbia
(fot. ze zbiorów A. D. Gómez)

Romani Kris bazuje na tradycji ustnej, tak więc w czasie *Kris* zawsze się rozmawia, dyskutuje, oczywiście w naszym języku, w *romani*. Stosuje się charakterystyczną, bogatą retorykę. Nie ma podpisów czy dokumentów. *Kris* bazuje bowiem na tradycji, na zwyczajach i na mądrości starszyny. To starszyzna tworzy *Kris*. Jest to prawo, którego nie uprawomocnia żaden rządowy nakaz prawny. Innymi słowy – *Kris Romani* jest nasz, tej instytucji nie zatwierdza żadne Ministerstwo, ani Urząd Miasta, jest to wewnętrzne prawo Romów.

Jest to prawo głęboko demokratyczne, ponieważ nakazuje konsultowanie się z każdym i nie dyskryminuje żadnego Roma, bez znaczenia czy ma mniej lub więcej pieniędzy. *Kris* jest dla wszystkich. Sprawiedliwe założenia *Krisu* uwidaczniają się również poprzez sposób dochodzenia do wydania wyroku – Romowie jednoczą się i ustalają w jaki sposób naprawić sytuację zaistniałą w wyniku konfliktu. Są to zabiegi kontekstualne, które mają na celu nie tylko dojście prawdy, ale i doprowadzenie do zgody, która jest konsekwencją zadośćuczynienia pokrzywdzonej stronie w sposób „ludzki” czyli możliwy do wykonania przez stronę winną.

Romowie są patrylokalni i patrylinearni, z czego wynika, że dla społeczności istotne jest zdanie mężczyzn. Do *Krisu* nie przynależą zatem kobiety, choć i one mają w *Krisie* swoje role.

Romani Kris wygłasza werdykt publicznie, przed wszystkimi tymi, którzy są zebrani, przed wszystkimi *Şere Romanqe*. W przypadku, gdy oskarżony uznany jest za niewinnego, świętuje się to hucznie podczas wydarzenia zwanego *pativ*. Decyzja *Romani Kris* jest ostateczna i obowiązująca.

Jeżeli oskarżony jest uznany za winnego, istnieją różne formy kary. Mogą one mieć charakter symboliczny, jak np. zapłata za usługę *Romani Kris* jako zadośćuczynienie za własną winę lub doprowadzenie do konfliktu. Za najcięższe przewinienia grozi wykluczenie z *kumpanii*. W przypadku wykroczeń takich jak zdrada, świadkowie i osoby niezainteresowane bezpośrednio mogą zostać usunięci z posiedzenia, gdyż są to tematy *tabu*.

Kris wierzy w niewinność stron póki ich wina nie zostanie całkowicie udowodniona. Powagi *Romani Kris* dodaje przysięga z powołaniem się na zmarłych (*mule*). Ceremonia ta odbywa się na cmentarzu, gdzie członkowie *Kris* przysięgają na swoich zmarłych. Czyni się to, aby dojść prawdy, by łatwiej było wydać sprawiedliwy osąd w kwestii tego, która z zaangażowanych stron mówi prawdę a która kłamie.

Starszyzna bada i pyta, obserwuje, bierze również pod uwagę, za którą stroną opowiada się reszta społeczności. Jeżeli istnieje ryzyko, iż oskarżony nie mówi prawdy, przypomina się mu o perspektywie składania przysięgi nad grobem, gdzie nie ma już miejsca na kłamstwo.

Przykładem, w jaki sposób działa *Kris Romani* jest sprawa kradzieży. Poszkodowany zwołuje starszyznę, której tłumaczy okoliczności zajścia. *Romani Kris* przeprowadza śledztwo, przywołują oskarżonego, a *Šere Rome-nę* pytają go, co w istocie zaszło. Zostaje on oskarżony o kradzież. Jeszcze przed zwołaniem *Romani Kris*, zawsze pyta się oskarżonego, czy przyznaje się do winy. Jeśli mówi: „Nie, ja nie mam z tym nic wspólnego!”, a podczas śledztwa starszyzny udowadnia się mu winę, wówczas czeka go tym większa kara i pohańbienie na oczach całej romskiej społeczności.

W *kumpanii* przysięga jest czymś świętym i dotyczy całej rodziny. Gdy ktoś kogoś przeklnie, czyli rzuci *ambraya*, to wszystkim jest wiadomo, iż na przekłętą przyjdą choroby, nieszczęścia, śmierć, jako konsekwencja jego winy. Przekleństwo nie jest niczym innym, jak przejawem siły i wagi słów, z których bierze się to, czy ktoś powie prawdę czy nie.

Jeżeli oskarżony uznany jest za winnego, karany jest wypłaceniem odszkodowania, które zwie się *glaba*. Jeśli jednak oskarżony jest niewinny, wstyd za to, co zaszło nie ma swojej ceny. W tym przypadku odszkodowanie jest bardzo wysokie. Za proces przywracania dobrego imienia odpowiedzialni są *Krisitora*.

Romani Kris można zwołać także w sytuacji konfliktów, związanych na przykład z pracą. Zdarzało się, iż dochodziło do konfliktu, gdy pod nieobecność jednego Roma – drugi odebrał mu pracę. Romowie uznają, że istnieje prawo terytorialności, tzn. prawo przynależności do konkretnego miejsca. W momencie, gdy ktoś nowy osiedla się w danym miejscu lub zaczyna tu pracować, musi prosić o oficjalne pozwolenie osoby odpowiedzialnej za to właśnie terytorium.

Dawniej *Romani Kris* interweniował w konfliktach pomiędzy poszczególnymi *vica*. Dotyczyły to spraw moralnych lub honorowych, takich jak *marime*, kradzież czy niespłacenie długu, przemoc fizyczna czy kłótnie małżeńskie. Jeżeli spójność *kumpanii* jest zagrożona (kłótniami, bójkami), to jej członkowie zwołują *Kris*. Sprawiedliwości nie stanie się zadość dopóki każda z osób nie będzie mogła wyrazić swojej opinii i wszystkie problemy nie zostaną rozwiązane.

Każdy z nas kształtuje w jakimś stopniu *Kris Romani* i jego tradycje. Konflikty rozwiązujemy między sobą, aby nie było dezintegracji naszej społeczności, ponieważ gdy jest jakiś problem między Romami, nie pójdziemy z tym na policję. To nie jest romskie, to jest *gadzikano*.

Przestępstwa czy wykroczenia można podzielić na obciążające jedynie sprawcę, skutkujące karą także dla jego bliskich czy całej *kumpanii* oraz takie, których konsekwencje dotyczą obu stron konfliktu – rodziny czy grupy. Tak więc istnieją przestępstwa, za które kara może dotyczyć nie tylko samego przestępcy, ale i całej grupy (np. w przypadku *mударimos* – zabójstwa,

rozlewu krwi, ale także ubliżania zmarłym). W przypadkach mniej poważnych przestępstw czy przewinień kara spada na samego winnego lub też jego bliskich (rodzinę), ale nie na całą grupę czy *kumpanię*.

Romani Kris bazuje głównie na sankcjach typu *glaba* (kary pieniężne, płacone w złocie lub w gotówce), lub *palpale*, a w przypadku ekstremalnych przewinień *rigaoe*. *Glaba*, w niektórych przypadkach wiąże się z pieniężną rekompensatą dla ofiary a czasem także dla jego grupy, płaconą przez przestępcę a czasem nawet całą grupę, do której należy sprawca. Wśród Romów nie ma instytucji więzienia, najcięższą karą dla Roma jest *rigaoe*, które wiąże się z całkowitym wykluczeniem ze społeczności. Taki przestępca nie może korzystać z praw *kumpanii*.

Jeśli przestępstwo zostaje popełnione po raz pierwszy, karą jest upomnienie przez radę starszych. Jeśli osoba raz już upomniana powtórzy wykroczenie, wiąże się ono z poważniejszymi konsekwencjami. Wykluczenie z *kumpanii* jest równoznaczne ze śmiercią w sensie prawnym i społecznym. Osoba, która nie przestrzega praw wspólnoty stawia na szali godność swojej rodziny, która sama przez strach przed wykluczeniem odsuwa przestępcę poza grupę.

Jak już zdefiniowaliśmy, *Romani Kris* jest swoistym zbiorem praw społeczności romskiej. Jest kreatywnym narzędziem rozwiązywania konfliktów i regulowania życia wewnątrz i w relacjach z innymi (*kumpaniami* i nie-Romani). System *Romani Kris* podlega także zmianom, ewoluje. Zmiany dotyczą stosunków z organami rządowymi (w przypadku Kolumbii) i władzami lokalnymi (w Bogocie). Wymuszone są one koniecznością dostosowania kodeksu *Romani Kris* do wymogów i okoliczności, jakie niesie ze sobą codzienne życie wśród większości. Przed podobnymi wyzwaniem stoją także inne grupy mniejszościowe, które chcą zachować swoją tożsamość i spójność a jednocześnie muszą żyć wedle praw większości, jak np. afrokolumbijczycy czy *Raizal*².

Udział kobiet w *Romani Kris* jest raczej niewidoczny albo ma charakter pasywny. Zaznacza się on jednak w trakcie sądów. Relacje kobiet mogą być ważne dla decyzji końcowej czy wyroku wydawanego przez *Śere Romani*. Ilustruje to także postępująca zmiana w pozycji kobiety – staje się ona z czasem aktywna i ma większy wpływ na życie grupy, w tym także na *Kris*. Przełomem będzie oczywiście moment, kiedy rola kobiety nie będzie ograniczona do „transcendentnych” i tradycyjnych funkcji, ale członkowie *kumpanii* przyznają jej szerszy zakres w wyrażaniu opinii i podejmowaniu decyzji, także w kwestii np. dyskryminacji kobiet wewnątrz społeczności

2. *Raizal* – ludność zamieszkująca wyspy San Andrés y Providencia, koło Panamy, (stanowiąca tam 30% mieszkańców) mówiąca skreolizowanym językiem angielskim.

romskiej. Romowie, podobnie jak i inne mniejszości stają przed nie lada wyzwaniem – nowoczesnością, która poprzez konsumpcjonizm i wolny rynek podważa wartości, które wyznają mniejszości.

Organizacje romskie w Kolumbii dążą do uznania prawa do kultywowania swoich tradycji, w tym sądów *Romani Kris*, przez prawo krajowe. Wstępny projekt ustawy rządowej dotyczącej uznania i wspierania praw Romów poprzez przyznanie statusu autonomii kulturalnej narodowi romskiemu w Kolumbii opiera się na zapisach konstytucyjnych dotyczących różnorodności etnicznej i kulturalnej określonej w artykule 7. Konstytucji. Przywołuje się także artykuł 13. Konstytucji, który mówi o prawie do równości i różnorodności osób o odrębnym pochodzeniu etnicznym czy kulturowym. Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 169 z 1989 w zapisie *W kwestii rdzennej ludności i plemion Krajów Niezależnych*, ratyfikowanym przez rząd kolumbijski poprzez Ustawę 21 z 1991 roku, dostarcza kolejnej podstawy prawnej, wspierającej rzeczony projekt. Argumentów uzasadniających przyznanie tego typu praw szuka się ponadto w wyrokach Trybunału Konstytucyjnego, dotyczących praw ludności rdzennej, afrokolumbijskiej czy mniejszości *Raizal*. Twierdzi się, że podobnie jak w przypadku grup rdzennych, którym zapewniono ze względu na konstytucyjne prawa do równości pewne prawa grupowe, na zasadzie analogii należy zdefiniować i zagwarantować takie prawa ludności romskiej.

thum. Anna Mirga

Ana Dalila Gómez

RROMANI KRIS AND-I KOLÙMBIA

I lekhavni e tekstosqëri mothovel, pe bàza pire xodutne eksperiencaqëri aj pala so sundã dre piri irri (kñrkorri si andar-e Kelderaşenqëri endani/grùpa, maşkär save-nçe i tradëcia e rromane krisaqëri si zoraes zivdi), sar zal i phurëtko kris e Rromenqëri, thaj sãr odoj joj lokhãrel but ñingara aj xolã vi maşkär Rromenøe, vi maşkär-o Rroma thaj o gaze paşatune.

Dre Kolùmbia, o Rroma maren pen kaj te oven pinzarde and-o oficiãlo krisipe nesave regùle e rromane phuritkone krisaqëre.

Ana Dalila Gómez

RROMANI KRIS IN COLOMBIA

On the basis of her family cultural legacy together with her own observations (the author herself belongs to the Kelderash group of Columbia, which has maintained very vivid the tradition of the Rromani kris), the author of the text describes the functioning of Rromani customary law, which there not only serves to solve conflicts between the Rroms, but also between the Rroms and the neighbouring Gadjie.

In Columbia Rroms endeavour to make some principles and rules of the Rromani customary law recognised by the official judiciary of the State.